

به نام خداوند جان و خرد

کزین برتر اندیشه برنگذرد

فردوسی و شاهنامه

نیازی به تکرار ندارد که هر چه در مورد فردوسی و شاهنامه نوشته و گفته شود، تازگی دارد و آن چه که در شماره نخست به آن اشاره شد، اشاره‌ای بسیار گذرا به علت تهیه این کتاب بود. از شاهنامه‌ی نه جلدی چاپ مسکو شروع کردیم و نسخه‌های مورد استفاده دانش‌پژوهان شوروی را برای تهیه آن نسخه‌ها برشمردیم و.....

به نثر است و بعد از آن متن شاهنامه شروع می‌شود.»

«این پیش‌گفتار علاوه بر دارا بودن نکات مختلف، از این جهت نیز جالب توجه است که بسیاری از حروف و کلمات آن به سبک منسوخ قدیمی قرن هفتم هجری که در آن تحریر متن رعایت نگردیده، نوشته شده از قرار معلوم علت آن است که این نسخه‌ی خطی از روی نسخه‌ای مربوط به قرن هفتم هجری نوشته شده و لطف‌الله شیرازی ابتدا تقریباً کلمه به کلمه آن را رونویسی کرده و بعداً از رعایت سبک ویژه نگارش نسخه‌ی اصلی خودداری ورزیده است.»

«چنان که از قراین استنباط می‌شود نسخه‌ی خطی کتاب خانه‌ی قاهره واقعاً یکی از قدیمی‌ترین و بهترین نسخه‌های موجود و کشف شده شاهنامه تا حالا است. این نسخه عاری از اضافات و ملحقات زیاد و بزرگ بعد از خود است که در بسیاری از نسخه‌های شاهنامه بعد از این نسخه مشاهده می‌شود. این نسخه‌ی خطی هم‌چنین چیزی کم ندارد و متن آن به طور عمده با متن نسخه‌ی لندن و گاهی با متن I (لنین‌گراد) و VI (شماره ۲ فرهنگستان علوم شوروی) تطبیق می‌کند.»

«از این به بعد نسخه‌ی خطی کتاب‌خانه‌ی قاهره که با علامت شرطی K از آن نام خواهیم برد با نسخه‌ی ترجمه شده به زبان عربی توسط البنداری الاصفهانی به احیای متن اصلی کمک کرده و با مراجعه به آن‌ها می‌توان اسامی خاص و نام‌های جغرافیایی را به درستی احیا کرد. بنابراین ما ضمن تدوین و تصحیح متن شاهنامه یقین حاصل کردیم که نسخه‌ی خطی K با وجود آن که بعد از نسخه‌ی I (لنین‌گراد) که درباره آن در جلد اول صحبت شده استنباط گردیده است، دارای متنی عالی و بسیار نزدیک به متن نسخه‌ی II

«به طور کلی باید گفت که این نسخه‌ی خطی خوب نگهداری شده و قابل استفاده است. در حاشیه‌ی برخی از صفحات گویا کلمه‌هایی حذف شده‌اند و مورد اختلاف به شیوه‌های گوناگون دوباره نوشته شده و معلوم می‌شود که این نسخه‌ی خطی با نسخه‌های دیگر مطابقت داده شده است. روی بسیاری از صفحه‌ها چند مهر «دارالکتب» (منظور دارالکتب القاهره است) دیده می‌شود. در این نسخه تعداد زیادی مینیاتور ایرانی دیده می‌شوند که بسیاری از آن‌ها پاک شده و بعداً تصاویر آن با گرافیت ترسیم گردیده است.»

«در پایان کتاب و در صفحه‌ی آخر به شماره a 361 در میان یک مربع پر از نقش و نگار و پرشاخ و برگ که با مرکب قرمز و زرین و آبی کشیده شده و در وسط آن دایره‌ای از شانزده قوس کوچک وجود دارد درباره خاتمه‌ی نگارش کتاب و نویسنده کتاب و تاریخ خاتمه‌ی تحریر جمله‌ای نوشته شده است که متأسفانه متن آن پاک شده و به سختی چنین خوانده می‌شود.»

«تم الكتاب بعون الملك ..... و صلی الله علی نبیه محمد و آله اجمعین کتبه و ذهبه العبد الضعیف المحتاج الی رحمت الله تعالی ... لطف الله بن یحیی بن محمد ... فی شهر سنه ست و تسعین و سبعمایه الهجریه النبویه فی دار الملك شیراز ...» (لطف‌الله شیرازی)

«به طوری که این نوشته می‌گوید، این نسخه‌ی خطی در سال ۷۹۶ هجری مطابق سال ۱۳۹۴ میلادی در شیراز نوشته شده است. این تاریخ تحریر با اطلاعات مربوط به قواعد املا که قبلاً درباره آن صحبت شد، مورد تأیید قرار گرفته است. در این نسخه صفحه‌های ۱، ۲، ۳ و ۴ شامل مقدمه‌ی قدیم شاهنامه (یعنی مقدمه‌ای که قبل از مقدمه‌ی بایسنقری نوشته شده است)

(بریتانیا) می‌باشد.» «به همین علت نسخه‌ی خطی کتاب‌خانه‌ی قاهره با علامت شرطی K به دلیل اهمیت و اعتبار جای دوم را پس از نسخه‌ی بریتانیا (II) به خود اختصاص داده است، در حالی که اگر تاریخ استنساخ نسخه‌ها موردنظر باشد، نسخه‌ی قاهره باید پس از نسخه‌ی خطی لنین‌گراد (I) قرار گیرد. در عین حال نسخه‌ی خطی قاهره نیز از اضافات و کمبودهایی اندک برخوردار است. به نظر می‌رسد قسمتی از اضافات موجود در نسخه‌ی خطی قاهره توسط نویسنده آن ایجاد شده و قسمت دیگر در سایر نسخه‌های مورد استفاده ما نیز دیده می‌شود.»

«کمبودها و اضافات نسخه‌ی خطی قاهره را که در برخی از بیت‌ها و تعبیرات دیده می‌شود می‌توان با کمک نسخه‌های دیگر و یا با استفاده از فن بیان و نگارش و کلام به آسانی اصلاح نمود.»

«در پایان وظیفه‌ی خود می‌دانیم از استاد سعید نفیسی به مناسبت این راهنمایی و توصیه‌ی مهم تشکر نماییم.»

«ترتیب‌دهندگان متن»

رستم علی یف - داستان فرود سیاوش
بیت‌های ۱ تا ۹۲۲ و داستان خاقان چین
بیت‌های ۴۲۱ تا ۱۴۲۲، محمد نوری عثمانوف -
داستان فرود سیاوش بیت‌های ۹۲۳ تا ۱۶۵۵ و
داستان کاموس کشسانی، آندری برتلس -
داستان خاقان چین بیت‌های ۱ تا ۴۲۰ و داستان
اکوان دیو.»

«رستم موسی اوغلی علی یف» مسکو ۱۹۶۴
میلادی ۱۳۴۲ هجری شمسی ۲

۱- مطالب داخل این علامت (.....) از انتشارات شاهنامه است.
۲- این توضیح و شماره بیت‌ها مربوط است به شاهنامه‌ی نه جلدی چاپ مسکو و هیچ رابطه‌ای این شماره‌ی بیت‌ها با شماره‌ی بیت‌های انتشارات شاهنامه ندارد.

توضیح انتشارات شاهنامه:

در این جا لازم می‌دانیم تا نظر اندیشمندان و علاقه‌مندان را به این نکته‌ی مهم و اساسی جلب کنیم که در تهیه و تدوین شاهنامه‌ای که در مرحله‌ی حروف‌چینی است، در جایی که تشخیص داده شده که کلام موجود متفاوت از آن چیزی است که منظور نظر شاعر بوده با استناد به نسخه‌های معتبر دیگر، تغییراتی در بیت‌ها داده شده و توضیح‌های لازم در پاورقی‌ها منظور گردیده است و یا برای مقایسه و تطبیق علمی بیت‌ها و تشخیص کلام و زبان شاعر و مقایسه‌ی آن با کسانی که به تقلید حکیم والا کهر ما بیت‌هایی سروده‌اند از بیت‌های الخاقی و بدلی در زیرنویس و پاورقی‌ها استفاده شده است تا کار تطبیق علمی برای دانش‌پژوهان و شاهنامه‌شناسان آسان‌تر صورت پذیرد. برای ما واجب است تا با رعایت کامل اصول امانت‌داری به این نکته‌ی مهم نیز اشاره کنیم که علاوه بر استفاده از شاهنامه‌ی چاپ مسکو از شاهنامه‌های متعدد و معتبر دیگری هم استفاده کرده‌ایم، اما اساس کار ما همان شاهنامه‌ی چاپ مسکو بوده است.

نکر این نکته را نیز ضروری می‌دانیم که گام گذاشتن در گستره پهناور و بی‌کران فکر و اندیشه و خرد و دانش خداوندگار زبان و ادب پارسی و حکیم والا کهری چون فردوسی، دل شیر، تن پولادین و استقامت کوه را می‌طلبد که در توان ما نیست، اما به همین راضی هستیم که پاکان روزگار به ما رخصتی داده‌اند تا از آستانه‌ی کاخ سر به فلک کشیده خداوندگار ادب پارسی بگذریم و پای در شبستان آن نهیم.

پیش‌گفتار

وفات شاعر بزرگمان ۴۱۰ هجری باشد، این شاهنامه حدود ۲۰۵ سال پس از مرگ شاعر ترجمه شده است. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از این نسخه استفاده کرده است.

۲ - نسخه‌ی خطی موزه و کتابخانه‌ی بریتانیا که به شاهنامه‌ی بریتانیا مشهور است و در سال ۶۷۵ قمری نوشته شده است. این نسخه یکی از معتبرترین نسخه‌های خطی موجود جهان می‌باشد که اساس کار اکثریت قریب به اتفاق پژوهش‌گران و شاهنامه‌شناسان دنیا قرار گرفته است. این شاهنامه ۲۶۵ سال پس از مرگ شاعر نوشته شده است. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از این نسخه استفاده کرده است.

۳ - نسخه‌ی خطی کتابخانه‌ی عمومی لندن‌گراد که به شاهنامه‌ی لندن‌گراد مشهور است و در سال ۷۲۲ قمری به نگارش درآمده است. این نسخه نیز دارای اعتبار و اهمیتی جهانی می‌باشد. این شاهنامه ۲۲۲ سال پس از مرگ شاعر نوشته شده است. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از این نسخه استفاده کرده است.

۴ - نسخه‌ی خطی کتابخانه‌ی قاهره که به شاهنامه‌ی قاهره مشهور است و در سال ۸۲۲ قمری نوشته شده است. این نسخه حدود ۲۲۲ سال پس از مرگ شاعر تدوین شده است. اصالت این نسخه آن را در ردیف شاهنامه‌های معتبر جهان قرار داده است. در عین حال

کار برده شده با کلام و واژگان شاعر متفاوت بوده، همانی انتخاب شده که با توجه به نسخه‌های خطی موجود شایسته‌تر و درست‌تر تشخیص داده شده است.

در انتخاب اشعار این نسخه که بیش‌تر از دو دهه رنج پژوهش را در پی داشته است به جز مستندات علمی و نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های معتبر دنیا، حاشا که انتخابی بی‌دلیل و فردی و یا سلیقه‌ی شخصی به کار رفته باشد و یا از کوچک‌ترین و کم‌اهمیت‌ترین مطلب، بدون دقت و توجه خاص چشم‌پوشی شده باشد.

نسخه‌های اصلی مورد استفاده برای تهیه و تدوین این کتاب عبارتند از:

۱ - نسخه‌ی خطی شاهنامه‌ی فردوسی که به شاهنامه‌ی بنداری مشهور است و در سال ۶۱۵ هجری قمری توسط ابوالفتح ابن علی البنداری الاصفهانی از زبان فارسی به زبان عربی ترجمه شده است. این ترجمه تا سال ۶۲۴ قمری به درازا کشیده و بنداری موفق نشده است تمام شاهنامه را به زبان عربی برگرداند. اما به دلیل نزدیکی تاریخ ترجمه‌ی این کتاب تا مرگ شاعر می‌تواند به عنوان یک نسخه‌ی معتبر، مورد استفاده دانش‌پژوهان قرار گیرد.

نسخه‌هایی از این شاهنامه در کتابخانه‌ی بریتانیا و کتابخانه و موزه برلین و فرهنگستان علوم شوروی وجود دارد. اگر سال

برای درک و فهم بیش‌تر و بهتر اشعار، مطالب، داستان‌ها و نکته‌های حکیمانه‌ی شاهنامه و آگاه شدن از فراز و نشیب‌های زندگی حکیم والا کهر ما، فردوسی توسی و چگونگی آغاز و انجام کار شاهنامه و علت انتخاب این کار سترگ و عالم‌گیر از سوی فردوسی و رابطه‌ی وی با سلطان محمود غزنوی و داستان‌های ساختگی و منتسب به فردوسی و برداشت‌های شاهنامه‌شناسان و نظریه‌پردازان جهان و بررسی نکته‌های ناگفته از چگونگی تدوین و انتشار این شاه‌کار جاویدان و تحقیق و پی‌گیری علمی در زمینه‌ی نسخه‌های خطی و معتبر و موجود در مراکز علمی و فرهنگی جهان، با تأکید به همه‌ی خوانندگان پیشنهاد می‌کنیم، قبل از مطالعه‌ی این کتاب، مجموعه‌ی دو جلدی «حماسه‌ی حماسه‌ها» نگارش همین نویسنده را که بررسی و تحقیق جامعی است راجع به آن چه که درباره شاهنامه آمده، مورد مطالعه‌ی دقیق قرار دهند، زیرا این دو کتاب سختی راه خوانندگان علاقه‌مند را برای وارد شدن در گستره پهناور ادبیات شاهنامه‌ای هموار خواهند کرد.

و اما، این شاهنامه‌ای که در مرحله‌ی حروف‌چینی است بر مبنای نسخه‌های خطی زیر تهیه و تنظیم گردیده و در جایی که تشخیص داده شده است که کلام و واژگان به

یادآوری می‌شود که کتابخانه‌ی ملی قاهره شاهنامه‌ی دیگری هم دارد که اگر چه تاریخ نگارش آن ۷۱۰ هجری قمری است، اما به اعتبار نسخه‌ی سال ۸۲۲ نمی‌باشد. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از بخشی از این نسخه استفاده کرده است.

۵ - نسخه‌ی خطی بای سنقری که در دو نسخه‌ی اصلی و دست‌نویس تهیه شده است. نسخه‌ای از این شاهنامه در ایران و نسخه‌ی دیگر آن در کتابخانه‌ی بریتانیا وجود دارد و به شاهنامه‌ی بای سنقری معروف است این کتاب در سال ۸۲۲ قمری برای بای سنقر میرزا نوه امیر تیمور گورکانی به نگارش درآمده و تقدیم وی شده است. این نسخه به دلیل مقدمه‌ی مشهور خود از شهرت و اعتبار جهانی فراوانی برخوردار است. این شاهنامه ۴۲۳ سال پس از مرگ شاعر تدوین شده است. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از قسمت‌های معتبر این نسخه استفاده کرده است.^۱

۶ - نسخه‌ی اصلی انستیتوی خاورشناسی فرهنگستان علوم شوروی که به شاهنامه‌ی فرهنگستان علوم شوروی (شماره ۱) مشهور بوده و در سال ۸۴۹ قمری به نگارش درآمده است. این شاهنامه ۴۲۹ سال پس از مرگ شاعر به تحریر درآمده است. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از این نسخه استفاده کرده است.

۷ - نسخه‌ی خطی انستیتوی خاورشناسی فرهنگستان علوم شوروی که به شاهنامه‌ی فرهنگستان علوم شوروی (شماره ۲) مشهور است و تاریخ نگارش ندارد، اما از سبک نگارش آن پیدا است که این نسخه در محدوده سال ۸۵۰ قمری یعنی یک سال بعد از نگارش نسخه‌ی شماره یک به نگارش درآمده است. این نسخه ۴۴۰ سال پس از مرگ شاعر تدوین شده است. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از این نسخه استفاده کرده است.

۸ - نسخه‌ی تهیه شده توسط ترنر - ماکان انگلیسی که به نسخه‌ی کلکته و یا شاهنامه‌ی ترنر - ماکان معروف است. ترنر ماکان در سال ۱۸۲۹ میلادی متن فارسی شاهنامه را به زبان انگلیسی ترجمه کرده و در شهر کلکته در هندوستان به چاپ رسانده است. نسخه‌های مورد استناد ترنر - ماکان احتمالاً نسخه‌ی

بای سنقری و نسخه‌های دیگر نزدیک به این نسخه بوده‌اند. در حال حاضر نسخه‌ای از این شاهنامه در کتابخانه‌ی ملی بریتانیا وجود دارد. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از این شاهنامه به عنوان یک مأخذ معتبر استفاده نکرده است. این شاهنامه از نظر اصالت بیت‌ها و وجود بیت‌های الحاقی و بی‌توجهی علمی در جهت تطبیق بیت‌ها نمی‌تواند به عنوان یک مرجع معتبر مورد استناد قرار گیرد.

۹ - نسخه‌ی تهیه شده توسط شاهنامه‌شناس مشهور آلمانی وولرس (فولرس) که به شاهنامه‌ی وولرس مشهور است و در سال ۱۸۲۳ میلادی توسط این ادیب به زبان آلمانی ترجمه شده است. این ترجمه کامل نیست و فقط بخشی از متن اصلی شاهنامه را دربر می‌گیرد. نسخه‌ای از شاهنامه وولرس در کتابخانه‌ی برلین وجود دارد و کپی‌های متعددی از آن در مراکز دیگر علمی اروپا مشاهده می‌شوند. شاهنامه‌ی چاپ مسکو از این شاهنامه به عنوان یک مأخذ معتبر استفاده نکرده است. این نسخه نیز به دلیل عدم توجه علمی به تطبیق نسخه‌ها دارای اعتبار یک نسخه‌ی علمی - تحقیقی معتبر نیست.

۱۰ - نسخه‌ی تهیه شده توسط ادیب مشهور فرانسوی به نام ژول - مول که به شاهنامه‌ی ژول - مول یا شاهنامه‌ی پاریس مشهور است. ژول مول یکی از علاقه‌مندان به ادب پارسی است و بیش‌ترین خدمت را در راه شناساندن و جهانی کردن شاهنامه انجام داده است. نسخه‌ی

تهیه شده توسط ژول مول از دو صفحه‌ی مقابل هم تشکیل شده است که در یک صفحه متن فارسی شاهنامه و در صفحه‌ی مقابل برگردان آن به زبان فرانسه دیده می‌شود. ژول - مول برای برگردان متن شاهنامه از زبان فارسی به فرانسه چهل سال وقت صرف کرده است. نسخه‌ای از این شاهنامه در کتابخانه‌ی ملی پاریس وجود دارد. در ایران این شاهنامه بدون در نظر گرفتن ترجمه‌ی فرانسوی آن، بارها به چاپ رسیده است و تجدید چاپ‌های این کتاب در حال حاضر در دسترس علاقه‌مندان می‌باشد. شاهنامه‌ی چاپ مسکو نیازی به استفاده از این نسخه نداشته است. اگر چه این ادیب شاهنامه‌شناس فرانسوی خدمت کم‌نظیری به ادبیات ایران کرده و باعث شناسایی بیش‌تر شاهنامه به علاقه‌مندان

اروپایی شده است، اما در تهیه‌ی شاهنامه‌ای که به نام خودش «ژول - مول» مشهور گردیده، سعی نکرده است از نسخه‌هایی معتبر و خطی استفاده کند. به همین سبب در سراسر شاهنامه‌ای که تهیه کرده است، بیت‌های فراوانی دیده می‌شوند که نمی‌توانند متعلق به فردوسی باشند و از بیت‌های الحاقی هستند. برای تهیه‌ی شاهنامه‌ی چاپ «انتشارات شاهنامه» نسخه‌ی ژول مول برای تطبیق علمی - پژوهشی مورد استفاده و در قسمت‌هایی مورد استناد قرار گرفته است.

۱۱ - شاهنامه‌ی تهران که توسط بروخیم چاپ شده و به شاهنامه‌ی بروخیم نیز مشهور است.

در ادامه‌ی مطلب، مروری خواهیم داشت به ویژگی‌های منحصر به فرد برخی از نسخه‌های خطی مورد استفاده ما از نظر کیفیت ظاهری و نوع نسخه‌نویسی و مشخصات فنی آن‌ها و در پی آن و بلافاصله نقل قول می‌کنیم از گفته‌های کارشناسانه‌ی مشهورترین پدیدآورندگان نسخه‌های مختلف شاهنامه درباره کتاب مذکور و مقدمه‌های معتبری که درباره شاهنامه نوشته شده است. در ادامه و قبل از پرداختن به متن اصلی و بیت‌های شاهنامه، سعی خواهیم کرد از زندگی شاعر، شاهنامه‌شناسان جهان و شاهنامه‌هایی که در قرن بیستم به چاپ رسیده‌اند، یاد کنیم.

« ادامه در شماره آینده »

۱- بسیار شگفت‌انگیز است که تاریخ استنساخ نسخه‌ی خطی «دارالکتب قاهره» با نسخه‌ی «بای سنقری» هم زمان است و متعلق به سال ۸۲۲ هجری قمری می‌باشد. اگر چه تاریخ استنساخ این دو نسخه مشترک است، اما اصالت و اعتبار متن شاهنامه‌ی قاهره بسیار بیش‌تر از شاهنامه‌ی بای سنقری می‌باشد. (مک)

انتشارات شاهنامه

مشاور حرفه‌ای شما در تبلیغات تخصصی،
صنعتی، آموزشی، تبلیغات نوشتاری، تبلیغات
وسانه‌ای، تبلیغ در بزرگراه‌ها، تابلوهای بزرگ
تبلیغاتی BILL BOARD تهیه هدایای

تبلیغاتی

۶۷۳۱۷۶۲ - ۶۷۲۲۰۸۵ - ۶۷۰۸۹۷۸